

POATE FI PREDATĂ ETICA?

Marin BĂLAN

Rezumat

Filosofii au pus întrebarea dacă etica poate fi predată atunci când au avut în față idealul unei educații care să asigure formarea și îmbunătățirea conduitei tinerilor. Implementarea unui învățământ axat pe pregătirea etică a generat și discuții despre dezvoltarea unor noi abordări și metodologii de predare. În dialogurile lui Platon, astfel de discuții iau forma unor interogări radicale, întreprinse în general de Socrate care se întreabă despre însăși posibilitatea acestei sarcini: „Se poate preda virtutea?”. După Aristotel, conduita morală nu rezultă din simpla conștientizare a anumitor principii sau din învățarea unor maxime morale, ci este rezultatul unui exercițiu practic.

CAN ETHICS BE TAUGHT?

Abstract

Philosophers raised the question whether ethics can be taught when they had in front of them the ideal of an education that would ensure the formation and improvement of the conduct of young people. The implementation of an education focused on ethical training has also generated discussions about the development of new teaching approaches and methodologies. In Plato's dialogues, such discussions take the form of radical inquiries, generally undertaken by Socrates who asks about the very possibility of this task: "Can virtue be taught?". According to Aristotle, moral conduct does not result from the simple awareness of certain principles or from the learning of moral maxims, but is the result of a practical exercise.

Key-words: Aristotle, ethics, moral education, Plato, virtue

De regulă, asociem actul educațional cu schimbarea în bine, fiind de acord că educația permite copiilor să depășească prejudecățile, discriminarea și alte practici și atitudini greșite din punct de vedere etic și, în același timp, să modeleze atitudini angajate față de valorile fundamentale ale societății. Din punct de vedere didactic, problema educației morale nu poate fi limitată la o disciplină școlară sau la un set de discipline; din contră, ea constituie parte integrantă și în alte domenii ale curriculumului: filosofie și științe sociale, educație civică și educație socială, educație religioasă, literatură, educație artistică, ba chiar și în cadrul orelor de științe, tehnologie și informatică [1].

Implementarea unui învățământ puternic orientat pe educația morală necesită dezvoltarea unor noi abordări și metodologii de predare. Când se vorbește despre necesitatea recurgerii la noi teorii educaționale, este invocată, pentru delimitare, „școala tradițională” a cărei principală

preocupare ar fi fost transmiterea de informații. Dar preocuparea pentru educația morală este o temă recurentă în scrierile multor filosofi din trecut care au încercat să înțeleagă nu numai importanța acesteia, ci și natura ei specifică și particularitățile ei în raport cu alte forme de predare. Astfel, întrebarea dacă etica poate fi predată a fost pusă de-a lungul timpului, în diferite contexte. Reiau această întrebare, pentru a arăta că înainte să ne întrebăm care ar fi cel mai bun mod de a face educație morală, trebuie să ne întrebăm despre însăși posibilitatea acestei sarcini, dacă etica poate fi predată.

Platon: „toți sunt dascăli de virtute” și „se pare că nu e niciunul”

În *Apărare*, Socrate nu pare că ar avea vreo îndoială în privința faptului că s-ar putea învăța conduita morală și că profesorul ar putea juca un rol determinant în acest tip de întreprindere. Este ceea ce el declară în timpul procesului prin care era condamnat la moarte:

Căci nu fac nimic altceva decât să colind orașul încercând mereu să vă conving, și pe tineri și pe bătrâni, să nu vă îngrijiți de trup și de bani nici mai mult, nici deopotrivă ca de suflet, spre a-l face să fie cât mai bun, spunându-vă că nu virtutea se naște din avere, ci din virtute vin și averea și toate celelalte bunuri, pentru fiecare om în parte, ca și pentru cetate. [2]

Activitatea de formare pentru virtute îl acaparase complet pe Socrate, așa cum se vede din prezentarea modurilor diferite în care a gestionat problemele proprii și pe cele ale concetățenilor săi: pe de o parte, „lipsa mea de grijă pentru toate ale mele, statornicia mea nepăsare față de treburile casei,” pe de altă parte, „m-am îndeletnicit în schimb cu treburile voastre [...] dându-mi osteneala de a vă convinge să năzuți spre virtute.” [3] Această activitate nu poate fi tratată ca o simplă problemă de resurse pedagogice și procedee didactice din domeniile ori disciplinele specifice, cum ar fi matematica, gramatica, muzica, sau ca în cazul unor meserii bazate pe aptitudini tehnice, precum tâmplăria. Dacă educația morală ar fi exact analogă cu predarea matematicii sau a tâmplăriei, n-ar trebui să existe profesori și cursuri despre diferite virtuți?

Callias, zic, dacă ai fi avut nu doi fii, ci doi mânji sau doi viței, ar trebui să le tocmim un supraveghetor care să desăvârșească în ei toate însușirile lor firești; ar fi vorba de un om priceput la cai sau la muncile câmpului; de vreme ce ei sunt însă oameni, ce fel de îndrumător ai de gând să le

iei? Când e vorba de aceste însușiri, de însușirile omenești și cetățenești, cine e omul priceput? Cred că, având feciori, ai chibzuit la asta. Există un astfel de om sau nu? [4]

Reformulate, întrebările lui Socrate se regăsesc în didacticile noastre. Ce înseamnă să fii profesor de educație morală și/sau civică? Cum predai valori și principii care ar trebui să ghideze conduita elevilor noștri? Dar înainte de asemenea întrebări, reductibile la căutarea unor metode de predare, Socrate pune întrebarea despre însăși posibilitatea acestei sarcini: „Se poate preda virtutea?”, pentru a afla ce înseamnă a învăța pe cineva o conduită considerată dezirabilă din punct de vedere moral.

Cuvântul „virtute” (gr. *areté*), înainte de a fi încorporat problematicii filosofiei și moralei, era folosit când se vorbea despre războinici și desemna un merit, o calitate fizică a acestora, un dar dat de zei [5]. Astfel, în Grecia arhaică nu se punea problema predării virtuții. Faptul că un războinic era frumos, bun, curajos constituia semnul distinctiv al aristocrației războinice, și nicidecum un rezultat al educației. Însă, atunci când toți cetățenii capătă dreptul să participe activ la construirea și gestionarea spațiului public și la elaborarea și legitimarea principiilor morale și juridice, discuția despre posibilitatea predării virtuții începe să fie o problemă de interes general în rândul atenienilor; cu atât mai mult cu cât nu mai este vorba de formarea câtorva, ci de formarea tuturor cetățenilor.

Sofistul Protagoras pare să ofere câteva puncte fundamentale pentru înțelegerea naturii predării și învățării despre conduita morală și principiile etice. Iată ce îi răspunde lui Socrate privind posibilitatea de a preda virtutea.

[...] când copilul ajunge să înțeleagă mai ușor ceea ce i se spune, și doica și mama și pedagogul și chiar tatăl se străduie într-una pentru a-l face pe copil cât mai destoinic atât la faptă cât și la cuvânt, învățându-l și arătându-i că un lucru e drept și altul nu e drept, unul frumos, altul urât, unul e cuviincios, altul nu e, pe unele îndemnându-l să le facă, pe altele nu. [6]

Așa cum începem să învățăm limba, prin contactul viu cu toți cei care o folosesc, pentru învățarea valorilor etice, a principiilor și a conduitei morale nu avem nevoie de un specialist sau de o predare separată, ci de o conviețuire difuză cu toți cei din jurul nostru.

Iar la școală, se cere „să se acorde grijă mai mult bunei purtări a copiilor decât gramaticii și cântatului la cithară” [7]. În acest sens, educația morală nu pare a fi rezultatul unui efort izolat din partea specialiștilor în

educație, ci al întregii comunități școlare. Astfel, după ce au învățat literele și pot să înțeleagă cuvintele, copiii sunt puși să citească poeme în care se găsesc „multe sfaturi bune, multe deslușiri, îndemnuri și elogiile ale oamenilor de ispravă din trecut, astfel încât copilul silitor să-i imite și să se străduiască să devie asemenea lor.” Aceasta se întâmplă deoarece dascălii nu predau elevilor doar cunoștințe din specialitatea căreia i s-au dedicat, ci „se îngrijesc și de cumiștenia lor pentru ca cei tineri să se ferească a face ceva rău” [8]. Este o situație paradoxală, căci „toți sunt dascăli de virtute” și „se pare că nu e nici unul” [9].

Dacă educația morală nu este o sarcină a specialiștilor, ci a întregii comunități, atunci, școala nu va recurge la specialiști având informațiile și aptitudinile care să le permită să ocupe rolul instituțional de profesor. Dar implementarea unui învățământ axat pe pregătirea morală n-ar necesita și dezvoltarea unor noi abordări și metodologii de predare?

Aristotel: „facem învățând” și „învățăm făcând”

În *Etica Nicomahică*, Aristotel arăta că educația teoretică nu ar fi suficientă pentru a forma oameni buni, întrucât cei mai mulți nu se supun sentimentului de onoare, ci fricii, și nu au nici cea mai mică idee despre frumusețea morală. De aceea, ar fi nevoie de mai mulți factori pentru a deveni „buni”: natura, deprinderea, predarea [10].

Este evident că trăsăturile cu care cineva se naște și care formează ceea ce Aristotel numește „natura” nu depind de noi, ci de alte cauze, iar cei care le posedă sunt favorizați de soartă. Iar în ce privește „predarea,” aceasta nu va fi eficientă dacă elevul nu este dinainte pregătit, prin deprinderi bune, altfel spus, dacă nu are un antrenament pentru a face lucruri bune. Așadar, natura, deprinderile și predarea trebuie să fie toate favorabile pentru ca o persoană să devină bună; și acest lucru se întâmplă dacă există „legi bune”, adică, dacă statul oferă o școală publică și „la fel pentru toți.” Aristotel este convins că „legiuitorul ar trebui să-și îndrepte atenția mai ales asupra educației tineretului” [11]. În acest sens, este important ca atât nașterea, cât și cultivarea deprinderilor să fie orientate către dezvoltarea rațiunii și minții [12]; căci „sunt trei lucruri care îi fac pe oameni buni și virtuși; acestea sunt natura, deprinderea, rațiunea” [13].

Virtuțile morale sunt definite de Aristotel ca „dispoziții habituale” de a simți și de a fi mișcați de dorințele sau emoțiile noastre într-un mod care ne determină să acționăm așa cum ne-ar dicta rațiunea; iar virtuțile intelectuale, drept capacități sau puteri de înțelegere, judecată și raționament care ne permit să obținem adevărul. Virtuțile morale apar, în principal, prin deprinderi, iar cele intelectuale, prin predare. Aristotel

explica dobândirea virtuților morale cu exemple din sfera artelor și meșteșugurilor (*technai*):

Dar virtuțile le dobândim după ce mai întâi am depus o activitate, așa cum se întâmplă și în cazul artelor. Căci lucrurile pe care trebuie să le facem învățând sunt cele pe care le învățăm făcându-le: de exemplu, construind case devii arhitect și cântând la cithară devii cithared. La fel, practicând dreptatea devii drept; practicând cumpătarea, cumpătat; practicând curajul, curajos. [14]

În viziunea sa, problemele de morală au alt statut decât cele de cunoașterea teoretică. Scopul eticii nu este teoretic, pentru că nu urmărim să examinăm natura virtuții, ci să devenim virtuțoși. Probleme precum dreptatea sau curajul nu se predau asemenea cunoștințelor de matematică, pornind de la principii abstracte.

Idea lui Aristotel este că devenim curajoși, făcând în mod repetat ceea ce trebuie în fața pericolului; la fel, devenim lași, fugind în mod repetat din fața pericolului. Totuși, nu este vorba de o repetare fără îndrumare spre ceea ce este dezirabil. Există interdependențe între posesia virtuților morale și a celor intelectuale. Căci o virtute morală este o virtute adevărată dacă este ghidată de o bună judecată, iar o bună judecată poate fi dezvoltată doar de persoana care posedă forme obișnuite ale virtuților morale. Virtuțile morale „ne determină să alegem și să facem ceea ce este rezonabil să alegem și să facem,” stabilind astfel „scopurile către care ne propunem, în timp ce buna judecată ne permite să atingem aceste scopuri” [15].

În *Politica* (VII și VIII), Aristotel spune că ar trebui să existe școală publică și de același fel pentru toți, el gândind că societatea are datoria să ofere tinerilor posibilitatea să devină adulți virtuțoși. Educația este o condiție prealabilă pentru practicarea virtuții. O persoană educată posedă virtuți morale și intelectuale, ceea ce-i permite să-și dezvolte buna judecată necesară în vederea participării la conducerea politică și a unei vieți bune.

Dar educația despre care vorbește Aristotel este o pregătire pentru timpul liber, ci nu în vederea muncii. Așa se explică de ce muzica are un loc în educație, deși ea nu este folositoare nici în felul în care este cunoașterea literelor, nici în felul în care gimnastica ajută sănătății. Timpul liber era considerat în contrast cu munca productivă; chiar și serviciul militar reprezenta o utilizare a timpului liber, întrucât nu viza satisfacerea nevoilor materiale [16]. O astfel de educație au primit războinicii Atenei și ei „și-au petrecut timpul liber în concursuri atletice și timpul de noapte la petreceri cu băuturi unde se distrau împreună cu muzică și recitări.”

Petrecerea timpului liber este o oportunitate de „a înflori ca ființă umană sau de a urmări ceea ce este bun în mod intrinsec, nu doar instrumental” [17]. De aici, insistența în educație asupra artelor liberale în dauna celor practice, în vederea petrecerii timpului liber în activități care exprimă ce este mai bun în natura umană.

Concluzii

Platon și Aristotel, vorbind despre posibilitatea predării eticii, arătând că lucrurile nu stau ca în cazul cunoașterii faptice. Moralitatea nu poate fi predată în sensul transmiterii de cunoștințe faptice, iar educația morală nu poate consta în predarea unor valori după modelul matematicii sau gramaticii, ci doar în îndrumarea unei persoane să ia o decizie reflectivă în favoarea adoptării unei anumite valori. De aceea, eșuăm atunci când încercăm să transmitem valori ca și cum acestea ar fi, de exemplu, reguli gramaticale, mai ales în context politic.

Lucrare realizată în cadrul proiectului de cercetare: *Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova* (cifra proiectului: 20.80009.1606.08).

Referințe bibliografice

1. Couló, Ana C., Values in Science and in Science Classrooms. În: Michael A. Peters (ed.) *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*, Springer, 2018, pp. 2313-2318.
2. Platon. *Apărarea lui Socrate* 30a-b. În: Platon, *Opere*, I. Ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica. Traducere de Francisca Băltăceanu. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.
3. Platon, *Apărarea lui Socrate* 31b.
4. Platon, *Apărarea lui Socrate* 20a-c.
5. Bailly, A., *Dictionnaire Grec-Français*, Hachette, 1935; Chantraine, P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque, histoire des mots*, Klincksieck, 1968.
6. Platon, *Protagoras* 325d. În: Platon, *Opere*, I. Ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica. Traducere de Șerban Mironescu. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.
7. Platon, *Protagoras* 325d-e.
8. Platon, *Protagoras* 326a.
9. Platon, *Protagoras* 327e-328a.

10. Aristotel, *Etica Nicomahică* 1179b. În: Aristotel, *Etica Nicomahică*. Introducere, traducere, comentarii și index de Stella Petecel. București: IRI, 1998.
11. Aristotel, *Politica* 1337a. În: Aristotel, *Politica*. Traducere de Raluca Grigoriu, București: Paideia, 2001.
12. Aristotel, *Politica* 1334b.
13. Aristotel, *Politica* 1332a.
14. Aristotel, *Etica Nicomahică* 1103b.
15. Curren, R., *Aristotle's educational politics and the Aristotelian renaissance in philosophy of education*. În: Oxford Review of Education. Vol. 36, No. 5, October 2010, p. 547.
16. Aristotel, *Politica* 1338a.
17. Curren, R., *Aristotle's educational politics and the Aristotelian renaissance in philosophy of education*, p. 555.

Date despre autor:

Marin BALAN, lect. dr.

Universitatea din București, Facultatea de Filosofie, București, România

e-mail: marin.balan@filosofie.unibuc.ro